

21. YÜZYIL TÜRKİYE ENSTİTÜSÜ

ÖZEL RAPOR

Rapor No: 19 • Mayıs 2014

UKRAYNA'NIN YÖNETEMEDİĞİ ENERJİ POLİTİKASI VE BUGÜNKÜ SONUÇLARI

Tuğçe VAROL SEVİM

21. YÜZYIL
Türkiye Enstitüsü

ÖZEL RAPOR

21. YÜZYIL
Türkiye Enstitüsü

UKRAYNA'NIN YÖNETEMEDİĞİ ENERJİ POLİTİKASI VE BUGÜNKÜ SONUÇLARI

Rapor No: 19
Mayıs 2014

Tuğçe VAROL SEVİM

“21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü” (21YYTE)

21. YYTE; Türkiye ve dünyadaki millî güvenlik stratejileri, ekonomi, hukuk, enerji/enerji güvenliği, nükleer enerji/ nükleer silahlanma, enformasyon/bilgi iletişimi, anayasal düzen, hukuk, adalet, düşük yoğunluklu çatışma (terör ve terörizm), teostratejik araştırmaları demokrasi ve sivil toplum araştırmaları gibi işlevsel ana konular ile, çevre/Türk Dünyası ülkeleri ve küresel/bölgesel güçler ile uluslararası örgütlerdeki gelişmeleri izlemek, bu gelişmeleri Türkiye'nin milli menfaatleri ve ulusal güvenlik gerekleri, doğrultusunda incelemek ve bu alanlarda ciddi çalışmalar yaparak alternatif politika, strateji, program ve projeler üretmek amacıyla 01 Aralık 2005'de kurulmuştur. 21.YYTE'de kurulma amacına uygun olarak aşağıdaki araştırma gurupları kurulmuştur.

- Anayasal Düzen, Hukuk, Adalet Araştırma Gurubu
- Bio ve Gen Teknolojileri Araştırma Gurubu
- Teostrateji Araştırmaları Gurubu
- Millî Güvenlik Stratejileri Arastırma Gurubu
- Enerji ve Enerji Güvenligi Araştırma Gurubu
- Düşük Yoğunluklu Çatışma (Terör ve Terörizm) Araştırma Gurubu
- Enformasyon ve İnternet Teknolojileri Araştırma Grubu
- Ekonomi ve Küreselleşme Araştırma Gurubu
- Rusya Araştırma Gurubu
- Amerika Araştırma Gurubu
- Avrupa Birliği Araştırma Gurubu
- Avrasya-Türk Dünyası Araştırma Gurubu
- Orta Doğu Araştırma Gurubu
- Balkanlar-Kıbrıs Araştırma Gurubu
- Çin-Uzakdoğu Araştırma Gurubu
- Orta Asya Araştırmalar Merkezi
- Rus Slav Araştırmalar Merkezi
- Orta Doğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi
- Balkanlar ve Kıbrıs Araştırmalar Merkezi
- Amerika Araştırma Merkezi
- Avrupa Birliği Araştırmalar Merkezi
- Güney Kafkasya – İran – Pakistan Araştırmalar Merkezi
- Asya – Pasifik Araştırmalar Merkezi

Tuğçe VAROL SEVİM

21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Enerji ve Enerji Güvenliği Merkezi Başkanı ve
TÜBİTAK 2219 Moskova Devlet Üniversitesi, Küreselleşme Süreçleri Fakültesi, Post-Doktora Araştırmacısı
E-mail: tugcevarol@hotmail.com

Uzmanlık Alanları

Enerji Politikaları, Rus Dış Politikası, Enerji Güvenliği, Boru Hatları, Enerji Jeopolitiği

Biyografi

Dr. Tuğçe Varol Sevim lisans ve doktora derecesini Yeditepe Üniversitesinde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamlamış olup Yüksek Lisans derecesini ise Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme bölümünde tamamlamıştır. 2007 yılından itibaren Doktora Tez çalışması olan "Rus Dış Enerji Politikasının Analizi" olan çalışması nedeni ile özellikle Enerji politikaları alanında akademik makaleler, tebliğler ve sunumlar hazırlamaktadır. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü'nde Enerji ve Enerji Güvenliği Merkezinin Bilimsel Danışmanlığını yapmaktadır. 2012-2013 tarihleri arasında İstanbul Aydın Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde Yrd. Doç olarak görev yapmıştır. Dr. Tuğçe Varol Sevim 2013-2014 TÜBİTAK 2219 burs desteği sayesinde şu anda Moskova Üniversitesi Küresel Süreçler Fakültesinde doktora sonrası çalışmalarına devam etmektedir.

Yabancı Diller

İngilizce

Rusça

Burs ve Başarılar

- 1993-94 Özel Tercüman Lisesi Spor Bursu
- 1994-96 Özel Kültür Koleji Spor Bursu
- 2012 MGU International Student, Postgraduate, and Young Scientist Conference, Globalization Politics, En iyi sunum ödülü

Eserleri

Yüksek Lisans Tez: Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş Sürecinde Türkiye'yi Etkileyen Dış Faktörler – Kadir Has Üniversitesi 2004

Doktora Tezi: Analysis of Russian Foreign Energy Policy (İngilizce), Yeditepe Üniversitesi 2012

Makaleleri

"Dört Kırılgan Enerji Noktası: Gürcistan, İran, Irak ve Kıbrıs Adası, *21. Yüzyıl Dergisi*, Haziran (2012)

"Arap Baharı Enerji Savaşı mı?", *21. Yüzyıl Dergisi*, Mayıs (2012)

"Petrol, Gaz ve Azerbaycan", *21. Yüzyıl Dergisi*, Nisan (2012)

"İran ve Enerji Krizi Senaryoları", *21. Yüzyıl Dergisi*, Mart (2012)

"AB'nin Ortak Enerji Politikası Çıkmazı", *21. Yüzyıl Dergisi*, Şubat (2012)

"Kuzey Irak Yönetimi Bağdat'a Gerçekten Bağlı mı?", *21. Yüzyıl Dergisi*, Ocak (2012)

"Arap Baharı Rusya Kapılarında", *21. Yüzyıl Dergisi*, Aralık (2011)

"Ayrılıktan Avrasya Birliğine: Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri Politikası", *21. Yüzyıl Dergisi*, Kasım (2011)

"Önce Gürcistan Şimdi Suriye: Gizli Türk-Rus İttifakı", *21. Yüzyıl Dergisi*, Eylül (2011)

"Güney Akım Projesinde Sonuca Doğru", *21. Yüzyıl Dergisi*, Ağustos (2011)

"Lozan Antlaşması Perspektifinden Azınlık Raporunun İncelenmesi ve Federal Almanya ile AB Anayasası Bağlamında Karşılaştırılması", *Stratejik Öngörü*, No.4, 146-153, (2005)

İçindekiler

Önsöz.....	5
Giriş.....	7
Timoşenko Döneminde Enerji Krizi.....	7
Yanukoviç Dönemi Enerji Politikası.....	8
Ukrayna Enerji Hatları.....	9
Ukrayna Devriminin Putin'in Avrasya Birliği Projesine Etkisi	11
Ukrayna'nın Bağımsız Enerji Politikasının Çöküşü.....	12
Ukrayna Krizinin Enerji Çıkmazı.....	13
AB ve Türkiye'nin Ukrayna Sonrası Enerji Güvenliği	13
ABD Neden Ukrayna'da ve Yaptırımlar İşe Yarar mı?	15
Sonuç.....	16

Önsöz

Dr. Tuğçe Varol Sevim tarafından hazırlanan “Ukrayna’nın Enerji Politikası ve Sonuçları” başlıklı rapor, bir yandan Ukrayna’da iç savaşın tırmandığı diğer yandan Rusya ile Batı Avrupa arasındaki ilişkilerin gerildiği bir dönemde büyük bir öneme sahiptir. Çünkü, Ukrayna Rusya ile Batı Avrupa arasında Rus doğalgazının köprü ülkesi olarak hem Rusya hem Batı Avrupa için büyük bir öneme sahiptir. Ukrayna’nın enerji politikalarını anlamak Ukrayna’da devam etmekte olan ve her geçen gün biraz daha ağırlaşan ve uluslar arası nitelik kazanan krizi anlamak için büyük öneme sahiptir. Ancak bundan da önce enerjiyi anlamak Ukrayna’da iç ve dış politikayı anlamak demektir. Ayrıca Ukrayna’da iç ve dış politika alanında hemen her şey Rusya ekseninde cereyan etmektedir. Örneğin şimdi Batı dünyasının desteklediği Yulia Timoşenko 2010’da Rusya ile imzaladığı enerji anlaşmasından sonra 7 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Bundan dolayı, Ukrayna’da enerjiyi anlamak Rusya ile ilişkileri de anlamak anlamına gelmektedir.

Ukrayna krizi başladığı günden bugüne değin adım adım istikrarlı bir şekilde tırmanmasına ve her an kontrol dışına çıkıp dünya barışı için büyük bir risk oluşturma ihtimalini taşımasına rağmen hak ettiğini ilgiyi ne Türkiye’de ne de Batı’da görmüş değildir. Bu çalışma böyle bir ortamda Türkiye’de Ukrayna krizini anlama konusuna yapılan en önemli akademik katkılardan birisini oluşturmaktadır.

Enerji ve Güvenliğinin değişik alanları dışında Rus dış ve bağlantılı olarak enerji politikaları konusunda uzman bir akademisyen olan Dr. Sevim, bu çalışması ile krizi anlamamıza büyük katkı yapmaktadır. Dr. Sevim’in bu çalışmasını Moskova’da akademik çalışmalarını sürdürdüğü sırada gerçekleştirmiş olması, çalışmanın nüfuz ettiği kaynaklar açısından değerini daha da artırmaktadır. Dr. Tuğçe Varol Sevim’i bu başarılı çalışmadan ötürü kutluyorum.

Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ

Ankara, Ahlatlıbel, Mayıs 2014

UKRAYNA'NIN YÖNETEMEDİĞİ ENERJİ POLİTİKASI VE BUGÜNKÜ SONUÇLARI

Dr. Tuğçe Varol SEVİM

*21.YYTE Enerji ve Enerji Güvenliği Araştırmaları Merkezi, Merkez Başkanı
TÜBİTAK 2219
Moskova Devlet Üniversitesi
Küreselleşme Süreçleri Fakültesi
Post-Doktora Araştırmacısı*

GİRİŞ

2013 Kasım ayında başlayan olaylar neticesinde Ukrayna, Kırım'ı kaybetmiş ve diğer bazı doğu bölgesindeki şehirler ile Odesa'da da halen sorunlar devam etmektedir. Ukrayna'nın geleceğinin henüz nasıl şekilleneceğini söylemek güçtür. Ama ülkenin bugünlere gelmesinde yanlış yönetilen enerji politikalarının da sebeplerden birisi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda bu çalışma da iki önemli Ukrayna aktörünün Ukrayna enerji politikalarındaki uygulamaları ve Batı ve Rusya arasındaki rekabeti nasıl kullandıklarına dair bir karşılaştırılmaya yer verilmektedir. Ardından Ukrayna'nın enerji kaynakları ve en önemlisi boru hatları kapasitesinin hem Ukrayna hem Rusya açısından önemi anlatılmaktadır. Bütün bunların ışığında günümüzde yaşanan krizin enerji politikaları açısından nedenleri ve sonuçlarına dair bir analiz yapılması hedeflenmektedir.

TİMOŞENKO DÖNEMİNDE ENERJİ KRİZİ

Yulia Timoşenko 2004 yılında Ukrayna'da gerçekleşen "Portakal Devriminin" önemli bir yüzü olarak tanınmaktadır. O tarihte ülkesinin bir anda Batılaşma yanlısı yeni nesil bir siyasetçisi olarak beliren Timoşenko, bugün de Ukrayna'nın içinde bulunduğu sorunlu ortamın içindeki aktörlerden bir tanesidir. Timoşenko henüz Ukrayna devlet başkanı olmamasına sadece başbakan olmasına rağmen 2009 yılında yaşanan doğalgaz krizi sırasında üstlendiği rol ve bir sonraki Ukrayna devlet başkanlığı seçimlerindeki adaylığı nedeniyle bu çalışma için özellikle seçilmiştir. Timoşenko Ukrayna'nın AB ve NATO'da yer alması gerektiğini savunan bir politikacı iken 2009 yılında Vladimir Putin ile doğal gaz anlaşması imzalamasından sadece bir gün sonra ülkesinin Atlantik ötesi politikalarından uzaklaşmakla suçlanmıştır. Bu anlaşmadan sonra da Timoşenko'nun Rusya ile paralel dış politika manevraları gözlenmiştir. Şubat 2008 tarihinde DTÖ'ne katılım protokolü imzalayan Ukrayna, aynı tarihlerde AB ile de serbest ticaret alanları oluşturmak için görüşmelere başlamıştır. Timoşenko'nun Ukrayna Başbakanı olduğu dönemde, 2008 Ağustos'un da Rusya-Gürcistan savaşı sırasında da Timoşenko uzun süre Rusya'yı eleştiren bir ko-

nuşma yapmamıştır. Timoşenko'nun bu sessizliği ise 2010 yılında gerçekleşecek olan Ukrayna Başkanlık seçimini hedeflediği ve seçimlerde Rusya desteğini arkasına almak istemesi olarak yargılanmıştır. Çünkü Timoşenko'nun 2010 yılındaki başkanlık seçimlerini kazanabilmek için Rus çoğunluğun yaşadığı Ukrayna'nın doğusu ve güneydeki oylara ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu noktada ise Timoşenko'yu kendine rakip olarak gören Yuşçenko, Timoşenko'nun Rusya ile bağlantılarını öne sürerek eleştirilerde bulunmuştur. Çalışmanın devamında görüleceği üzere Batı ülkelerinde Batı yanlısı olarak bilinen bir Ukrayna siyasetçisinin, kendi ülkesinde Rusya yanlısı politikalar izlemekle suçlanması ne ilk kez ne de son kez yaşanmıştır.

2009 yılı başındaki Ukrayna-Rusya arasındaki doğal gaz krizi sırasında ise Timoşenko ve Yanukoviç, yaşanan kriz nedeniyle birbirlerini suçlamışlardır. Rusya 31 Aralık 2009 tarihine kadar yeni fiyat tarifesine geçilmediği takdirde gazın kesileceğini ilan etmiştir. Rusya'nın 2009 yılı itibarıyla Ukrayna'dan talep ettiği gaz fiyatını ise 250 dolar olarak açıklamıştır. Başkan Yuşçenko ise bu fiyatı ödemeyi kabul etmemiştir ve ayrıca Ukrayna topraklarından geçiş yapan Rus gazı için daha fazla taşıma ücreti talep etmiştir. Bu durumda görüşmelerin tamamen tıkanmasına yol açmıştır. Bu duruma tepki olarak ise o tarihte Rusya Başbakanı olan Putin fiyatı 450 dolara çektiklerini ve gaz akışını da durduklarını ilan etmiştir. 17 Ocak 2009 tarihinde Kremlin'in Ukraynalı muhataplarını sorunu çözmek için davet ettiklerinde, Yanukoviç toplantıya katılmayı reddederken, Timoşenko toplantıya katılmıştır. Ardından ise 19 Ocak günü Rusya ile Ukrayna'nın doğalgaz fiyatı konusunda bir anlaşmaya vardığı duyurulmuştur. Avrupa'nın da baskısıyla Moskova'ya anlaşma imzalamaya giden Timoşenko ise %20 oranında bir gaz indirimi alarak, geçiş ücretinde de bir miktar indirim yapmayı kabul etmiştir. Aslında Timoşenko bir nevi AB ülkeleri daha fazla gazsız kalmasın diye Putin'in önüne ısrarla itilmiştir. Timoşenko'da bu durumu siyaseten faydalı bulmuş olacak ki anlaşma sonrası Putin ile el sıkışırken resim çekmiştir. Buna ilave olarak Putin ile Timoşenko arasında imzalanan anlaşmaya göre iki ülke arasındaki gaz ticaretinde aracı şirket durumunda bulunan

RosUkrEnergo şirketinin aracılık fonksiyonu da düşürülmüştür. Timoşenko’ya göre RosUkrEnergo şirketinin kazandığı para Yanukoviç ve dolayısıyla Yuşçenko etrafındaki gruplara fon sağlamakta idi.¹ Bu anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından ise Timoşenko anlaşmanın bir başarı olduğunu iç politika malzemesi olarak da kullanmıştır. Timoşenko’ya göre Ukrayna, Rusya’dan aldığı gaz da 250 dolar tutarında bir indirim elde etmiştir. Oysa ki anlaşma Ukrayna iç politikasında imzalanmaz elleştirilmeye başlanmıştır.² 19 Ocak 2009 tarihindeki resme baktığımızda Batı yanlısı Timoşenko’nun Brüksel baskısı ve Ukrayna siyasetindeki kendi pozisyonunu güçlendirmek adına Kremlin ile anlaşma imzaladığını ve bunun karşılığında da Moskova ile işbirliği yapmakla suçlandığını görmekteyiz.

2010 yılındaki seçimlerin ardından ise Timoşenko yetkilerini aşarak Rusya ile anlaşma imzalaması nedeniyle 7 yıl hapis cezası ile cezalandırılmıştır. Moskova’da gaz anlaşmasını imzalayan ve Gürcistan Savaşı sırasında Rusya yanlısı olmakla ve Batı’dan uzaklaşmakla suçlanan Timoşenko’ya en büyük destek ise AB’li yetkililerden destek görmeye başlamıştır. AB ülkelerindeki araştırma kuruluşlarının ve basın kaynaklarının pek çoğunda Timoşen-

ko’dan Ukrayna’nın yolsuzluğa karışmış bir siyasetçisi olarak bahsedilmesine rağmen AB’de bu kadar destek görmesinin sebebi aslında birazda 2009 anlaşmasından dolayı Timoşenko’nun düştüğü durumdan dolayı suçluluk duymaları ve birazda ülke içerisinde başka bir Batı yanlısı aday bulamamalarından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan ilginç bir şekilde Timoşenko’nun hapis cezası alması üzerine, Vladimir Putin de “bu durum bizim imzaladığımız anlaşmayı tehlikeye atarak üzerine şüphe düşürmüştür” anlamına yakın bir beyanatta bulunarak Timoşenko’nun hapis cezasını eleştirmiştir. Buna ilave olarak Timoşenko’nun hapis cezası alması ile ilgili Rus Dışişleri Bakanı da “açık bir Rusya karşıtı tutum” olarak değerlendirmede bulunmuştur. Timoşenko, sadece hapis cezası olmakla kalmamış, aynı zamanda devlet gaz şirketini zarar uğratması nedeniyle de para cezasına çarptırılmıştır.³ Timoşenko ise geçmişi çok da temiz bir siyasetçi değildir. Ülkesinde “Gaz Prensesi” olarak anılan ve zaman zaman kendini Eva Peron’un yeniden dünyaya gelmiş hali olarak gören, bir enerji şirketi sahibidir. Timoşenko’nun şirketi United Energy Systems, Ukrayna’nın önemli sanayi kentlerinden birinde gaz dağıtım işi yapmaktadır. Şirketin çalıştığı bölge olan Dnepropetrovsk

1 Derek Fraser, “What Was Really in Tymoshenko’s 2009 Gas Agreement With Russia”, Kyiv Post, 12 Ekim 2011, <https://www.kyivpost.com/opinion/op-ed/what-was-really-in-tymoshenko-2009-gas-agreement—114603.html>

2 Andrzej Szeptycki, “The Putin-Tymoshenko Gas Agreement and Political Developments in UK”, The Polish Institute of International Affairs, Bulletin, No.6(6), 23 Ocak 2009, s.12.

3 BBC News, “Ukraine ex-PM Yulia Tymoshenko Jailed Over Gas Deal”, 11 Ekim 2011, <http://www.bbc.com/news/world-europe-15250742>

kentinde ise Rus nüfus çoğunlukta olup Ukrayna'nın doğusunda yer almaktadır.⁴

YANUKOVIÇ DÖNEMİ ENERJİ POLİTİKASI

Yanukoviç 2010 Şubat ayında Ukrayna devlet başkanlığına yeniden seçilmesi ile birlikte Kiev'in Rusya ile ilişkilerini hızla geliştirmeyi hedefleyerek ve mümkün olduğunca bu konuda muhalefetin de sesini kısma çalışmıştır. Yanukoviç, AB ve ABD bloğu ile Rusya arasındaki çekişmeleri fırsat bilerek çok taraflı bir dış politika yolu izlemeye çalışmıştır. Böylelikle Ukrayna'nın elindeki kartları kullanarak bu rekabet ortamından karlı çıkacağını arzulanmıştır. Bu bağlamda Yanukoviç, başkan seçildikten sonraki ilk resmi ziyaretini Brüksel'e gerçekleştirmiştir.⁵ Ardından ise Ukrayna için AB ile entegrasyonun stratejik amaçları olduğunu ilan etmiştir. Böylelikle o sırada Rusya ile gaz fiyatı pazarlıklarında olan Ukrayna'nın elini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla Ukrayna krizinin ardındaki enerji oyunlarına bakmadan önce Yanukoviç döneminin enerji politikalarına da kısaca bakmakta ve Ukrayna ile Rusya arasındaki enerji satrancının yakın tarihteki hamlelerine incelemekte yarar vardır.

Ukrayna'nın enerji sektörü SSCB'nin bir mirası olarak yaşlanmış, etkinliğini kısmen yitirmiş ve yolsuzluğun oldukça yaygın olduğu bir endüstri haline gelmiştir. Ukrayna 2006 yılında 2030 yılını hedefleyen Enerji Strateji Belgesini kabul etmiştir. Bu belgeye göre Ukrayna enerji bağımlılığı azaltmayı ve kendi petrol, doğal gaz gibi kaynaklarını üretmeyi planlamaktadır. Bunun için ciddi miktarda yabancı yatırıma ihtiyacı bulunmaktadır.⁶ 2006 ve 2009 yıllarında yaşanan doğal gaz kesintisi krizi AB açısından Ukrayna'nın stratejik önemini arttırmıştır. Özellikle 2009 krizinde gaz kesintisinden kışın ortasında pek çok AB ülkesi etkilenmiştir. Yanukoviç'in seçilmesinin hemen ardından 21 Nisan 2010 tarihinde Kiev ile Moskova arasında Kharkiv Antlaşması imzalanmıştır. Kharkiv anlaşmasına göre Rus donanması 2042 yılına kadar Sivastopol'da kalma hakkı elde ederken, Ukrayna da bunun karşılığında 2010-2019 yılları arası için %30 oranında gaz faturasında indirim elde etmiştir. Tahminlere göre Ukrayna'nın gaz faturası bu anlaşma nedeniyle yıllık 4 milyar dolar civarında azalmıştır. Diğer yandan bu anlaşma hem AB hem de ABD'de şok etkisi yaratmıştır. Yanukoviç'in AB üyeliği ve NATO üyeliği hedefinden vazgeçtiği düşünülmüştür. Esasında hem Brüksel'in hem de Washing-

4 Seteve LeVir, "Why Critics Are Piling on Ukraine's Former PM Yulia Tymoshenko", Quartz, 27 Şubat 2014, <http://qz.com/181662/why-critics-are-piling-on-ukraines-former-prime-minister-yulia-tymoshenko/#/h/50350,1/>

5 Tob Vogel, "Yanukovich in Brussels on First Foreign Trip", European Voice, 1 Mart 2010, <http://www.europeanvoice.com/article/2010/03/yanukovich-in-brussels-on-first-foreign-trip/67282.aspx>

6 RIANOVOSTI, "Ukrainian Cabinet Adopts Energy Strategy Until 2030", 15 Mart 2006, <http://en.ria.ru/world/20060315/44369414.html>

ton'un çekincelerinin haklı yönleri bulunmaktaydı. Çünkü anlaşmanın hemen ardından Yanukoviç, "AB ile işbirliği çalışmalarımız devam edecek ama NATO üyeliğimiz söz konusu değildir" demiştir. Fakat Yanukoviç'in de Rusya'dan çekinceleri bulunmakta idi. Bu nedenle Kharkiv anlaşmasına rağmen Ukrayna, Rusya'nın 3 talebine hayır cevabı vermiştir: 1) Ukrayna gaz boru hatları ağına Gazprom'un hakim olması 2) Rusya'nın Avrasya Birliği projesi çerçevesinde Kazakistan ve Belarus ile kurduğu Gümrük Birliğine dahil olmak 3) Rusya'nın liderliğindeki askeri ve güvenlik teşkilatı olan CSTO'ya katılmak.⁷

Yanukoviç'in göreve gelmesinden kısa bir süre sonra Rusya ile iki yeni nükleer reaktör anlaşması imzalamış fakat kısa süre sonra bu durumun Rusya'ya olan enerji bağımlılığını daha da fazla arttıracığı gerekçesiyle anlaşmadan çekilmiştir. Ardından ise Ukrayna'nın nükleer reaktör teknolojisi ve yakıt ihtiyacı için ABD'li Westinghouse ile çalışacağı duyurulmuştur.⁸ Yanukoviç'in Rusya'yı nükleer reaktör konusunda hayal kırıklığına uğratmasının dışında enerji konusunda başka gelişmeler de gerçekleşmiştir. Rusya'nın Gazprom'un Ukraynalı Naftogaz ile birlikte Ukrayna boru hatlarındaki kontrolü ele geçirmek adına hisse talep ettiği sırada⁹, Yanukoviç 2010 Haziran ayında Ukrayna Parlamentosundan bir kanun çıkartarak yabancı şirketlerin Ukrayna boru hatlarını satın almasını engellemiştir. Buna ilave olarak Ukrayna, Rus Gazprom'dan aldığı gazın miktarını da azaltma talebinde bulunmuştur. Ukrayna'nın boru hattı kapasite artırma teklifi ile ilgilenmeyen ve miktar azaltma tekliflerini reddeden Rusya, "isteseniz 0 miktarda gaz alın, anlaşma gereği en az 33 bcm gazın parasını ödemek zorundasınız" yanıtını vermiştir.¹⁰ Buna cevap olarak 2011 yılında Tacikistan'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Yanukoviç bir kez daha Rusya'yı hayal kırıklığına uğratacak açıklamalarda bulunmuştur. Kharkiv anlaşmalarına rağmen Rusya eğer doğal gaz anlaşmasında iyileştirmeye gitmediği takdirde uluslararası mahkemeye şikayet etmekle tehdit etmiştir. Ukrayna'nın Rusya ile yaptığı anlaşmalar nedeniyle çok para kaybettiğini söyleyen Yanukoviç, "bizi köşeye sıkıştırdılar ve sonra şartlarını dikte etmeye başladılar" demiştir.¹¹

Yanukoviç'in Rusya ile enerji alanında yaşadığı anlaşmazlıkların yanında 2011 yılından itibaren ABD ile de gerçekleştirdiği işbirliği anlaşmaları dikkat çekmektedir.

Öncelikle Şubat 2011 tarihinde ABD ve Ukrayna arasında Enerji Güvenliği Çalışma Grubu arasında Mutabakat Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre ABD, Ukrayna'ya teknoloji alanında yardım yapmayı taahhüt etmekte ve aynı zamanda Ukrayna topraklarında veya denizlerinde kaya gazı çıkarma işlemlerine yardımcı olmak istemektedir.¹² 2013 yılı içerisinde ise Ukrayna hükümeti ABD'li ExxonMobil, Chevron, Shell gibi enerji şirketleri ile başta Kırım açıklarında olmak üzere kaya gazı çıkartma ve üretme anlaşmalarına varmıştır. Bir başka deyişle Rusya yanlısı olduğu düşünülen Yanukoviç'de aslında ABD'li enerji şirketleri ile çok önemli anlaşmalar imzalayarak Ukrayna'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmaya çalışmış ama sonra kendini bir helikopterde Rusya'ya kaçarken bulmuştur.

UKRAYNA ENERJİ HATLARI

Ukrayna kendi enerji ihtiyacını ağırlıklı nükleer enerji ve kömür ile neredeyse yarı yarıya karşılayabilmekte idi fakat petrol ithalatının %85-90 ve doğal gaz ithalatının %75-80'ini Rusya'dan karşılamakta idi. Nükleer güç anlamında da Ukrayna dünya da yedinci ve Avrupa'da dördüncü ülke durumundaydı.¹³ Bu cümleler yazılırken geçmiş zaman olarak bahsedilmektedir çünkü Ukrayna topraklarının bir kısmını kaybettiği için bundan böyle enerji rakamları da değişeceğinden şu anda bildiğimiz anlamda Ukrayna'dan ancak geçmiş zaman olarak bahsetmek doğru olacaktır.

Ukrayna'nın doğalgaz taşıma kapasitesinin Kırım'ı kaybedene kadar 142 bcm olduğu bilinmekte idi. Naftogaz kaynaklarına göre de mevcut hatlara yapılacak kapasite artırımı ile boru hatlarının kapasitesinin yılda 195 bcm'e çıkartılması planlanmakta idi.¹⁴ Naftogaz hesaplarına göre Ukrayna hatlarının kapasitesi minimum 50 bcm artırılabilirken, Rusya'nın 63 bcm kapasiteli ve kimi tahminlere göre Ukrayna hatlarının kapasite artırımı için gerekli maliyetin dört katına mal olacak olan Güney Akım projesini tercih etmesi, iki ülkenin de enerji kartlarını birbirine karşı nasıl oynadığının bir göstergesidir. Ukrayna'nın yaklaşık 40.000 km boru hattı ağı, 73 kompresör istasyonu ve 32 bcm doğalgaz depolama tesisi bulunmakta idi. Doğu Ukrayna'da ki Dinyeper-Donetsk Havzası ise en büyük gaz potansiyeline sahip sahalar idi. Ukrayna'nın geleceğindeki ve Kırım'ı kaybetmiş olması

- 7 Nathaniel Capsey ve Nalia Shapovalova, "The Kharkiv Accords Between Ukraine and Russia: Implications for EU-Ukraine Relations", Wider Europe, Working Paper 6/2010, s.5.
- 8 Energy.gov – Office of Nuclear Energy, "Ukraine Loads US Nuclear Fuel into Power Plant as Part of DOE-Ukraine Nuclear Fuel Qualification Program", 9 Nisan 2010, <http://energy.gov/ne/articles/ukraine-loads-us-nuclear-fuel-into-power-plant-part-doe-ukraine-nuclear>
- 9 Maria Levitov ve Anna Shiryavskaya, "Putin Calls for Unification of Gas Exporter Gazprom, Ukraine's Naftogaz", Bloomberg, 30 Nisan 2010, <http://www.bloomberg.com/news/2010-04-30/putin-calls-for-unification-of-gas-exporter-gazprom-ukraine-s-naftogaz.html>
- 10 RIANOVOSTI, "Ukraine Must Pay for 33 bcm of Gas Regardless of Delivery –Gazprom", 31 Ağustos 2011, <http://en.ria.ru/business/20110831/166330799.html>
- 11 The Moscow Times, "Ukraine Says It'll Sue Over Gas Prices", 5 Eylül 2011, <http://www.themoscowtimes.com/business/article/ukraine-says-itll-sue-over-gas-prices/443161.html>
- 12 Embassy of US – Kiev, "US-Ukraine Unconventional Gas Reserve MOU Signed", 15 Şubat 2011, <http://ukraine.usembassy.gov/gas-resource.html>
- 13 Frank Umbach, "Ukraine's Energy Security Challenges: Implications For the EU", Taras Kuzla ve Daniel Hamilton (ed.), "Open Ukraine: Changing Course Towards a European Future", John Hopkins University 2011, s.99.
- 14 Naftogaz – Natural Gas Transportation, <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweben.nsf/0/3375A8575C8884D0C22571010035B9D2?OpenDocument&Expand=2&>

21. YÜZYIL TÜRKİYE ENSTİTÜSÜ

nın da etkisiyle Ukrayna'nın gelecekte sahip olacağı kaynaklar ve boru hattı kapasitesi için de net bir ifade kullanmak için erkendir. Aşağıdaki iki haritada (Bknz. Harita 1 ve 2) görüldüğü üzere Kırım kaynakları ile Rusya'nın bir parçası haline gelmiş, Ukrayna'nın doğusundaki Rusya yanlısı hareketler de bölgenin geleceğini Ukrayna açısından belirsiz hale getirmiştir.

Ukrayna topraklarından Rus doğalgazını Avrupa'ya taşıyan üç ve Rus petrolünü Avrupa'ya taşıyan bir adet boru hattı ile dört ana hat bulunmaktadır.¹⁵ (Bknz. Harita 3)

1. Bratsva – Kardeşlik: Rus gazını Avrupa'ya taşıyan ana doğalgaz boru hattıdır. Hat Slovakya'ya giriş yaparak, buradan da iki ayrı kola ayrılarak kuzey ve güney Avrupa ülkelerine gaz taşımaktadır.
2. Soyuz – Birlik: Orta Asya'dan gelen gazın Rus topraklarından geçerek Ukrayna'ya ulaşan ve oradan da orta ve kuzey Avrupa ülkelerine gaz taşıyan hattır.
3. Trans-Balkan: Boru hattı Ukrayna topraklarının ardından Moldova'nın sorunlu Transdineystr bölgesine giriş yapmakta ve oradan da Romanya üzerinden balkan ülkelerine ve son nokta da Türkiye'ye gaz taşımaktadır.
4. Druzha – Dostluk: Rusya'nın Doğu Avrupa ülkelerine petrol taşıyan ana petrol boru hattının bir kısmı Ukrayna'dan geçmekte ve oradan da Slovakya'ya giriş yapmaktadır.

Bu boru hatlarından özellikle Trans-Balkan boru hattı son derece stratejik bir anlam taşımaktadır. Eğer Rusya'nın ilerlemesi Odesa'ya doğru devam eder ve Ukrayna'nın doğusu kısa bir süre içerisinde olmasa da önümüzdeki birkaç yıl içerisinde Rus hakimiyetine geçerse hem Ukrayna tamamen sahilsiz kalabilir hem de Rusya, Avrupa'ya giriş yapan bir boru hattının kontrolünü tamamen ele geçirebilir. Böyle bir senaryo gerçekleştiği

Harita 1: Ukrayna Boru Hatları Altyapısı ve Çeşitli Rezerv alanları

Kaynak: Ukrayna Enerji ve Kömür Sanayisi Bakanlığı, "Natural Gas and Ukraine's Energy Future", Şubat 2012.

Harita 2: Ukrayna'nın Büyük Doğalgaz Rezervleri

Kaynak: Ukrayna Enerji ve Kömür Sanayisi Bakanlığı, "Natural Gas and Ukraine's Energy Future", Şubat 2012.

taktirde ise Rusya, Karadeniz'e tamamen geri dönmüş ve enerji hatlarının da güvenliğini sağlamış olacaktır. Bu yazı henüz yazılırken Odesa'da yaşanmaya başlayan Rus nüfus ve Ukraynalı nüfus arasındaki çatışmada bu tezi şu an için destekler niteliktedir.¹⁶ Bütün bunlara ilave olarak Odesa'ya hemen komşu olarak bulunan Moldova'nın ayrılıkçı Transnistria bölgesi de Kırım meselesinin başlangıcından beri Rusya ile birleşme isteklerini belirtmek-

¹⁵ IER – Institute For Energy Research, "Ukraine: An Important Transit Country For Natural Gas and Petroleum", 24 Mart 2014, <http://www.instituteforenergyresearch.org/2014/03/24/ukraine-an-important-transit-country-for-natural-gas-and-petroleum/>

¹⁶ Howard Amos ve Harriet Salem", Ukraine Clashes: Dozens Dead After Odessa Building Fire", The Guardian, 2 Mayıs 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/may/02/ukraine-dead-odessa-building-fire>

UKRAYNA'NIN YÖNETEMEDİĞİ ENERJİ POLİTİKASI VE BUGÜNKÜ SONUÇLARI

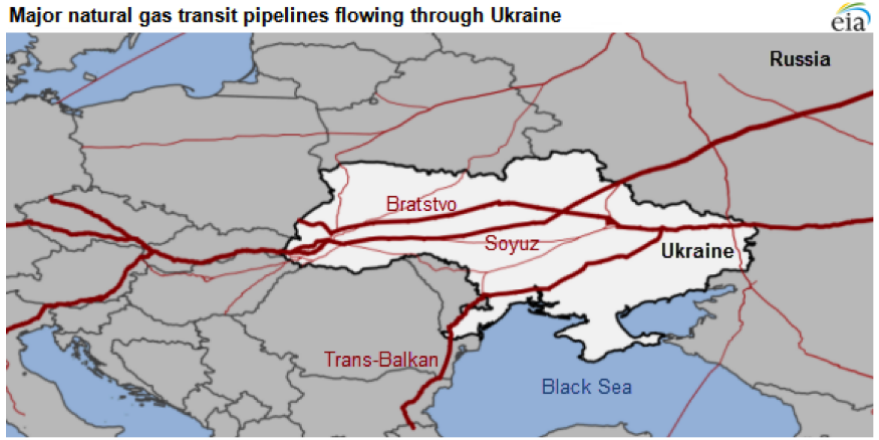
tedir.¹⁷ Dolayısıyla Doğu Ukrayna ya da Yeni Rusya'nın yeni enerji haritası aşağıdaki gibi olabilir. (Bknz. Harita 4)

UKRAYNA DEVRİMİNİN PUTİN'İN AVRASYA BİRLİĞİ PROJESİNE ETKİSİ

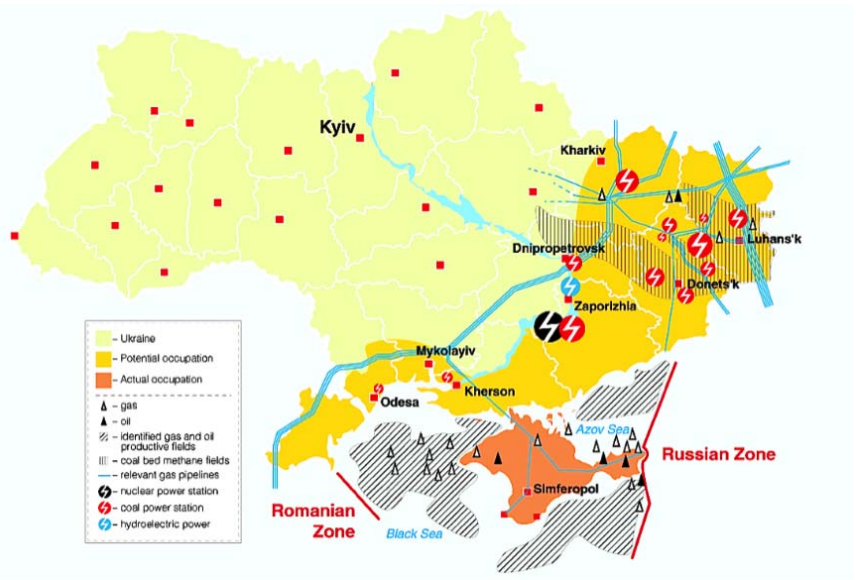
Vladimir Putin'in 2012 yılında üçüncü kez göreve geldiğinde bir makale yazarak resmi olarak ifade ettiği üzere Kremlin, Avrasya Birliği projesi üzerinde öncelikle yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda uzmanlar da doğal olarak Ukrayna krizi ve Kırım meselesinde Putin'in Avrasya Birliği projesini nasıl etkileyecek gibi sorular sormaya başlamışlardır. Çoğunluğunu Rus etnik grubunun oluşturduğu Kırım'ın referandum düzenleyerek Rusya'ya katılmasının ardından, Rusya'nın Avrasya Birliğine dahil etmeyi düşündüğü ülkeler içerisindeki Ruslar aslında bir tehdit mi sorusu tekrar gündeme gelmiştir. Ya da eğer Kremlin, Kırım Tatarlarına karşı olumsuz bir politika izlerse hem kendi Müslüman halkını hem de Orta Asya ülkelerini de başta Kazakistan olmak üzere nasıl etkiler sorusu da bir başka önemli nokta olarak belirmiştir.¹⁸

Son olarak 30 Nisan 2014 tarihinde Minsk'te buluşan Rusya, Kazakistan ve Belarus liderleri, Ukrayna gündeminin çok uzağında belirledikleri tarihe uygun hareket edeceklerini ilan etmişlerdir. Bu bağlamda 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren başlayacak olan Avrasya Ekonomik Birliği için son gerekli anlaşmaları da 29 Mayıs 2014 tarihinde Astana'da imzalayacaklarını duyurmuşlardır. Buna ilave olarak üç ülke arasında 2025 yılına kadar öncelikli olarak ortak petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz pazarı oluşturulması karara bağlanmıştır. Vladimir Putin'in ifadesine göre ise 2013 yılında dünyadaki genel olarak ekonomik durğunluğa rağmen üç ülke arasındaki ticaret hacmi 64.1 milyar dolara yükselmiştir.¹⁹ Çok kısa bir süre önce Avrasya Birliği projesinin nihai hedeflerinden birisi olan ortak para biriminin ise Türkçe bir kelime olan "Altın" olabileceği iddia edilmiştir. Henüz Avrasya Ekonomik Topluluğu üyelerinden resmi bir karar açıklanmasa da bir yalanla-

Harita 3: Ukrayna Üzerinden Avrupa'ya Giriş Yapan Boru Hatları

Harita 4: Olası Doğu Ukrayna Enerji Hatları Haritası

Kaynak: wipr.com.ua

mada belirtilmemiştir. Kanaatimce, Orta Asya ile ekonomik işbirliğini üst düzeye çıkarmak isteyen Ruslar açısından, Rus emperyalizminin geri dönüşü algısını yenmek adına para birimini Türkçe bir terim olarak belirlemek son derece akıllıca bir taktik teşkil etmektedir.²⁰

Avrasya Birliği projesinin olmazsa olmaz bir parçası olarak görülen Ukrayna artık ihtimal dışı kalmışken unutulmamalıdır ki Ukrayna da toprak kaybettiği için ve üstelik Odesa'ya kadar Doğu Ukrayna'yı tamamen kaybettiği takdirde Putin'in Avrasya Birliği için önemini

17 Global Times, "Moldova Condemns Transnistria's Attempt to Join Russia", 17 Nisan 2014, <http://www.globaltimes.cn/content/855156.shtml>

18 Alena Vysotskaya Guedes Vieira, "Ukraine's Revolution: A Challenge to Russia's Eurasian Integration Project", IPRIS Viewpoints, March 2014, s.3.

19 ITAR-TASS, "Putin Urges Government to Finalize Eurasian Economic Union Treaty", 30 Nisan 2014, <http://en.itar-tass.com/economy/730078>

20 Leonid Beres, "Novaya Evraziyskaya Valyuta Budet Nazyivatsya Altyn", MK.ru, 9 Nisan 2014, <http://www.mk.ru/economics/article/2014/04/09/1011735-novaya-evraziyskaya-valyuta-budet-nazyivatsya-altyn.html>

21. YÜZYIL TÜRKİYE ENSTİTÜSÜ

tamamen yitirecektir. Karadeniz de sahili kalmamış, boru hatları ile bypass edilmiş, ekonomisi tamamen çökmüş bir Ukrayna Moskova'ya göre artık AB'nin problemi olabilir. Ancak bölünmüş Ukrayna'nın NATO'ya girme ihtimali olursa Moskova tekrar itirazlarını yükseltebilir ama NATO içinde Karadeniz'de sahili olmayan bir Ukrayna stratejik önemini yitirmiş bir ülke konumuna düşebilir.

UKRAYNA'NIN BAĞIMSIZ ENERJİ POLİTİKASININ ÇÖKÜŞÜ

Ukrayna'nın Güney Akım boru hattı yerine Ukrayna hatlarının kapasite artırımını Ruslara teklif etmesine rağmen, Rusya, Ukrayna'yı bypass edecek boru hattı projelerine son derece önem vermektedir. Oldukça maliyetli olan ve 2018 tarihinde tamamlanması planlanan 63 bcm kapasiteli Güney Akım'ın yanı sıra 1'inci ve 2'inci fazları tamamlanan 55 bcm kapasiteli Kuzey Akım projesinin de 2018 yılına kadar 3'üncü ve 4'üncü fazlarının tamamlanarak kapasitesinin 110 bcm olması planlanmaktadır.²¹ Dolayısıyla aşağı yukarı 2020 yılına kadar Rusya'nın hedefi 118 bcm kapasiteli ek boru hattı inşa etmektedir ki bu rakam da günümüzde Ukrayna üzerinden Avrupa'ya taşınan gaz miktarına denk düşmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın ileride Ukrayna hatlarına geçiş için hiç ihtiyacı kalmayabilir. Denizin altından geçen boru hatlarına kıyasla

son derece düşük maliyetli olan Ukrayna geçişini gündemine hiç almayan Kremlin, Ukrayna'nın inişli-çıkışlı ve tutarsız politikalarından bıkmış durumdadır. Son olarak Kırım'ın Rusya'ya ilhakı ile birlikte Ukrayna ile neredeyse savaş durumuna gelen Moskova için, Ukrayna'nın geçiş hatları yakın gelecekte aşılması gereken bir ayrıntıdan başka bir şey değildir.

Ukrayna'nın Rusya ile sorunlu ilişkileri nedeniyle ki devrilen Yanukoviç'in Kremlin yanlısı bir lider olduğu algısı basında yer almaktadır, aslında iki ülke arasında Yanukoviç döneminde enerji konusunda çok ciddi sorunlar yaşanmıştır. Örneğin Ukrayna 2012 yılında kullandığı 25 bcm gaz için 1000m3 miktara 430 dolar öderken, Almanya aynı miktardaki gaz için 379 dolar ödemiştir. Ukrayna'nın Rus gazına olan bağımlılığı sürekli arttığı ve borcu da bu yönde arttığı halde, Ukrayna, Rusya'nın gazını taşıma avantajını dahi geleceğe yönelik olarak koruyamamaktadır. Ukrayna bağımsız bir enerji politikası oluşturmak için bazı hedefler belirlemiştir. Bunlar;²²

1. 2013 Mayıs ayında Ukrayna daha düşük fiyatta gaz alabilmek için kendi toprakları üzerinden AB ülkelerine daha ucuza giden gazdan tekrar AB ülkeleri üzerinden geri alım yoluyla 5 bcm gaz almaya başlamıştır. Oysa ki bu alınan gaz yine Rus gazıdır. Dolayısıyla, Rusya bu gazı Kuzey veya Güney

21 Vladimir Socor, "Bait and Switch: Russia Multiplies Gas Route Offers to Europe", The Jamestown Foundation, 10(75), 23 Nisan 2013, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=40762&no_cache=1#.U2Q4_F65Gwc

22 Alan Riley, "Kyiv: Strengthening Energy Security and Paving a Route Westward?", Center for European Policy Analysis, Issue Brief, No.131, 28 August 2013, s.3.

Akım yoluyla göndermeye başladığında Rusya, kendi gazının üçüncü ülkelere satışını kabul etmediği için bu yol işlemeyecektir. Rusya’nın şu anda bu alışverişe itiraz etse de çok fazla sesini çıkartmamasının sebebi, devam etmekte olan Ukrayna krizi nedeniyle Güney Akım projesinin önüne bir engel konmasını engellemektir.

2. Ukrayna, enerji tüketim ağırlığını doğalgazdan kömüre dönüştürmeyi hedeflemektedir. Fakat bu politikanın gerçekleşebilmesi için Ukrayna’nın doğu bölgelerindeki şehirleri elinde tutabilmesi gerekmektedir çünkü kömür kaynakları ve sanayisinin büyük kısmı Rus çoğunluğun yaşadığı doğu bölgesindedir.
3. Ukrayna doğalgaz ihtiyacı için LNG ithalatı yapmayı planlamaktadır. Tabii stratejisini de gerçekleştirebilmek için Karadeniz de sahilinin olması gerekmektedir. LNG terminali için ise kararlaştırılan yer Odesa limanıdır. Fakat Rus nüfusu baskın olan Odesa’nın da ileride Rusya’ya katılmak isteyecek bölgeler arasında adı geçmektedir.
4. Ukrayna’nın büyük enerji şirketleri ile imzaladığı Karadeniz kıyısındaki gaz arama çalışmaları ise Kırım etrafındaki çalışma alanlarında planlanmıştır. Kırım’ın Rusya’ya ilhakı ile birlikte doğalgaz rezervleri Rusya’nın kontrolüne geçmiş ve Exxon-Mobil gibi şirketler ile yapılan anlaşmalar geçersiz kalmıştır.

UKRAYNA KRİZİNİN ENERJİ ÇIKMAZI

2013 yılının Kasım ayında Ukrayna hükümeti AB ile Ortaklık Anlaşmasını ve kapsamlı bir Serbest Ticaret Anlaşmasını imzalamaktan vazgeçmesi üzerine, Kiev “Maydan” olarak anılan meydanında çeşitli muhalif gruplar protesto gösterilerine başlamıştır. Maydan’da protestocu sayısı her gün artarken ve Rus medyasında her gün meydana gelen Rusya’ya ve Rusları nasıl aşağıladığı ve nefret görüntüleri yayınlanırken, Yanukoviç, 17 Aralık tarihinde Moskova’da Putin ile bir araya gelmiştir. Toplantı sonucu Rusya’nın Ukrayna’ya 15 milyar dolar ekonomik yardım ve gaz fiyatında da %30 indirim sağladığı ilan edilmiştir. Bu anlaşmaya göre Ukrayna’nın Rusya’dan aldığı fiyatı 268.5 dolara indirilmiştir.²³ Ukrayna’da maaşların ve Rusya’ya gaz faturalarının ödenemediği sırada gerçekleşen bu yardım Yanukoviç’in

gerek dışarıda gerekse ülkesinde daha da fazla eleştirilmesine sebep olmuştur.

Protesto grupları ise aşırı uç milliyetçi gruplardan ılımlı normal vatandaşlara kadar muhalif durumundaki pek çok farklı insanlardan oluşmaktaydı. Ancak 22 Şubat’a kadar dayanabilen Ukrayna’nın devrik Başkanı Victor Yanukoviç ülkesini terk ederek Rusya’ya kaçmak zorunda kalmıştır. Hemen ardından ise ilk kez 27 Şubat tarihinde Kırım’da beliren askerler sessiz sedasız Kırım sokaklarında dolaşmaya başlamıştır. Önce Rus askerleri olduğu reddedilen askerlerin daha sonra ise Rus askerleri oldukları ortaya çıkmış ve Kırım kendi özerkliğini ilan ederek hızla Rusya ile birleşme referandumu yaparak, kısa bir süre içerisinde tekrar Kırım, Rusya toprağı haline gelmiştir. Yanukoviç’in Ukrayna’yı terk etmesinden kısa bir süre sonra ise Rusya, Yanukoviç ile yaptığı anlaşmanın geçersiz olduğunu bildirerek Ukrayna için belirlediği gazın fiyatını tekrar %80 arttırarak 485 dolara yükseltmiştir.²⁴ Ukrayna ise Rusya’ya şu ana kadar hiçbir ödeme yapmamış, ödeme yapabilmesi için IMF, ABD ve AB ülkelerinden mali yardım istemiştir. Son olarak 30 Nisan tarihinde Gazprom yetkilileri Ukrayna’nın borcunun 3.5 milyar dolara çıktığını, ister ödeme yapmalarını isterlerse de mahkemeye gidebileceklerini belirtmişlerdir.²⁵ Vladimir Putin ise 10 Nisan tarihinde Türkiye dahil 18 Avrupa ülkesine açık bir mektup göndererek Ukrayna krizinin sebeplerini, Ukrayna için Rusya’nın neler yaptıklarını ve Ukrayna’nın hataları yüzünden AB ülkelerinin içinde buldukları tehlikeli durumu açıklayarak kısaca “gaz kesilebilir ve bunun sebebi Ukrayna” demiştir.²⁶ Son gelişmeler ışığında IMF iki yıl içerisinde Ukrayna’ya 17 milyar dolar kredi vermeyi kabul ederek ilk yardım paketinin de 5 Mayıs’ta gönderileceğini belirtmiştir. Gazprom’un Mayıs ayının 7’sine kadar süre verip son kez uyardığı Ukraynalı yetkililerin ise ödeme yapıp yapmayacağı henüz netlik kazanmamıştır.²⁷

AB VE TÜRKİYE’NİN UKRAYNA SONRASI ENERJİ GÜVENLİĞİ

2013 yılında AB 421 bcm gaz tüketmiştir ve bu miktarın 130 bcm’i Rusya’dan ithal edilmiştir.²⁸ Buna ilave olarak Rusya ise AB ülkelerine gerçekleştirdiği doğal gaz ihracatını 2020 yılına kadar 250-270 bcm’e çıkarmayı hedeflemektedir. Günümüzde ise Ukrayna krizi halen devam ettiğinden, AB ülkeleri, Ukrayna ve Rusya arasında savaş çıktığı takdirde gazsız kalma riski ile karşı kar-

23 VOA, “Russia Promises Ukraine Cheaper Gas, \$15 Billion Loan”, 17 Aralık 2013, <http://www.voanews.com/content/russia-promises-ukraine-cheaper-gas-15-billion-loan/1811836.html>

24 Reuters, “Russia Raises Gas Prices For Ukraine by %80”, 3 Nisan 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/04/03/ukraine-crisis-gas-idUSL5N0MV2WL20140403>

25 Itar-Tass, “Ukraine’s Overall Debt For Russian Gas Grows to \$3.492 Billion”, 30 Nisan 2014, <http://en.itar-tass.com/economy/730082>

26 Andrew Rettman, “Putin Threatens to Cut Gas to Ukraine, EU Countries”, EU Observer, 10 Nisan 2014, <http://euobserver.com/economic/123820>

27 Itar-Tass, “Gazprom May Use Its Right to Switch Ukraine Over to Repayment For May Deliveries of Gas”, 16 Nisan 2014, <http://en.itar-tass.com/economy/728151>

28 Chip Register, “How The EU and US Can Use Natural Gas to Keep Russia In Check”, Forbes, 7 Nisan 2014, <http://www.forbes.com/sites/energysource/2014/04/07/how-the-eu-and-u-s-can-strangle-russia-inc/>

şıyadır. Dolayısıyla Ukrayna krizi AB için çok büyük bir siyasi ve ekonomik sınav niteliğindedir. Bu noktada AB ülkeleri ile ABD arasında da bir politika ayrışması yaşanmaktadır. ABD'nin etkisiz yaptırım açıklamaları her geçen gün AB ülkelerini köşeye sıkıştırmaktadır. Çünkü AB ülkeleri Rusya ile yaptıkları anlaşma gereğince doğalgaz faturalarını ABD doları olarak ödemektedirler. Üstelik örneğin Almanya'nın Rusya içerisinde 6000'den fazla faaliyet halinde olan şirketi bulunmaktadır. Rus finansal sistemini doğrudan etkileyecek bir yaptırım, tüm AB ekonomisini de aynı şiddette etkileyebilir. Rusya'dan AB'ye gelen enerji kaynaklarının kesilmesi halinde ise ABD'nin en ufak bir yardımda bulunabilme ihtimali bulunmamaktadır. Bu nedenle Ukrayna krizi aynı zamanda çok önemli bir AB krizidir. Unutulmamalıdır ki AB'nin halen aldığı gazın %80'i Ukrayna üzerinden gelmektedir.

AB ülkeleri Rusya ile yaşadıkları enerji bağımlılığını azaltmanın bir yolunu aradıkları doğrudur ancak kısa dönemli Rusya'dan başka büyük bir enerji tedarikçisi de AB'ye yakın coğrafyada bulunmamaktadır. Ukrayna krizinin başlaması ile birlikte Güney Akım projesinin iptal olabileceğini iddia eden yorumcular olmuştur. Fakat bu senaryo AB'nin enerji geleceği açısından mümkün gözükmemektedir. Rusya hızla Güney Akım'ın inşaatına devam

etmektedir. Rusya'ya karşı İtalya'dan yükselen bazı eleştirel açıklamalar nedeniyle Gazprom tekrar başladığı noktaya dönerek, nihai varış noktasının Avusturya olacağını ilan etmiştir.²⁹ Üstelik bu hattın yapımında önemli Alman ve Hollandalı firmalarda çalışmaya başlamıştır. Bir başka deyişle Güney Akım projesinde hiçbir aksama gözükmemektedir.

Türkiye'nin enerji güvenliği açısından ise Ukrayna krizi çok büyük önem arz etmektedir. Öncelikle Türkiye'nin Marmara Bölgesine Batı Hattından ulaşan gaz Ukrayna üzerinden gelmektedir. Buna ilave olarak Mavi Akım hattı da Rusya'dan Karadeniz'in altından büyük miktarda doğalgazı Türkiye'ye taşımaktadır. Türkiye doğalgaz ihtiyacının %55-60'ını tek başına Rusya'dan sağlamaktadır ve bu nedenle Rusya ile ilişkilerinde aynı AB ülkelerinin yaşadığı ikilem gibi dikkatli olmak zorundadır. Türkiye'nin Kırım meselesi sırasında Kırım'da yaşayan Tatarlar nedeniyle kritik bazı açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye açısından gelişen son noktaya baktığımızda ise Türkiye, Rusya ile Mavi Akım'ın 3 bcm daha kapasite artırımı için anlaşmaya varmıştır. 2015 yılından itibaren Mavi Akım'ın kapasitesi 19 bcm olacaktır.³⁰ Diğer bir başka gelişme de, Rusya'nın Türkiye'deki bazı doğalgaz santrallerine talip olduğu ve doğalgaz depolama tesisi ya-

29 Gazprom, "South Stream Returning to Austria", 29 Nisan 2014, <http://www.gazprom.com/press/news/2014/april/article189979/?from=mail>

30 Rusya'nın Sesi, "Gazprom ve Türkiye Mavi Akım'da Anlaştı", 23 Nisan 2014, http://turkish.ruvr.ru/2014_04_23/Gazprom-Turkiye-Mavi-Akim/

UKRAYNA’NIN YÖNETEMEDİĞİ ENERJİ POLİTİKASI VE BUGÜNKÜ SONUÇLARI

pımı için teklif sunmaya hazırlandığı bizzat Enerji Bakanı Taner Yıldız tarafından açıklanmıştır. Böylelikle Türkiye’nin yakın gelecekte Rusya enerji şirketlerine olan bağımlılığının daha da artacağı tahmin edilmektedir.³¹

Konunun Türkiye’yi yakından ilgilendirmesinin bir başka noktası da Türkiye’nin de aynı Ukrayna gibi Avrupa’nın enerji hatları geçiş noktası olma hedefidir. Türkiye zaman zaman siyasi sistem olarak Rusya ile karşılaştırılıp, acaba Türkiye de bir Putin-Medvedev sistemi mi kuruyor tartışmaları uluslararası arena da yer alsada dikkatli bazı bilim adamları Türkiye’nin AB için yeni bir Ukrayna olma ihtimalini de tartışmaktadırlar. Eğer Türkiye’de Ukrayna gibi kapalı anlaşmalarla, kapalı ülkelerle ve yolsuzluk şaibeleri ile Avrupa’ya enerji taşıyacaksa Türkiye’nin de bir gün kendi Kırım problemi olabilir ve hatta Ukrayna durumuna düşebilir endişeleri haksız da değildir. Dolayısıyla AB ülkeleri zaten enerji kaynaklarını genelde demokrasi süreçleri Batı’da çok geri ülkelerden elde ederken, hiç olmazsa geçiş yolu olmadan direk elde etmenin daha avantajlı olacağı noktasına gelebilir.³² Örneğin, Ukrayna krizlerine çözüm bulmak amacıyla inşa edilen Kuzey Akım boru hattı Rusya’dan Almanya’ya direk gaz taşımakta ve başka hiçbir aracı ülkeden geçmemektedir. Dolayısıyla Almanya enerji konusunda direk Rusya ile muhatap olacaktır. Bu nedenle Türkiye’nin taşımak istediği kaynakların Azeri, İran ve Kuzey Irak kaynakları olduğu düşünülecek olursa, Karadeniz’in altından Rusya’dan direk Avrupa’ya giriş yapacak olan hattın sorunsuz olacağı düşünülebilir.

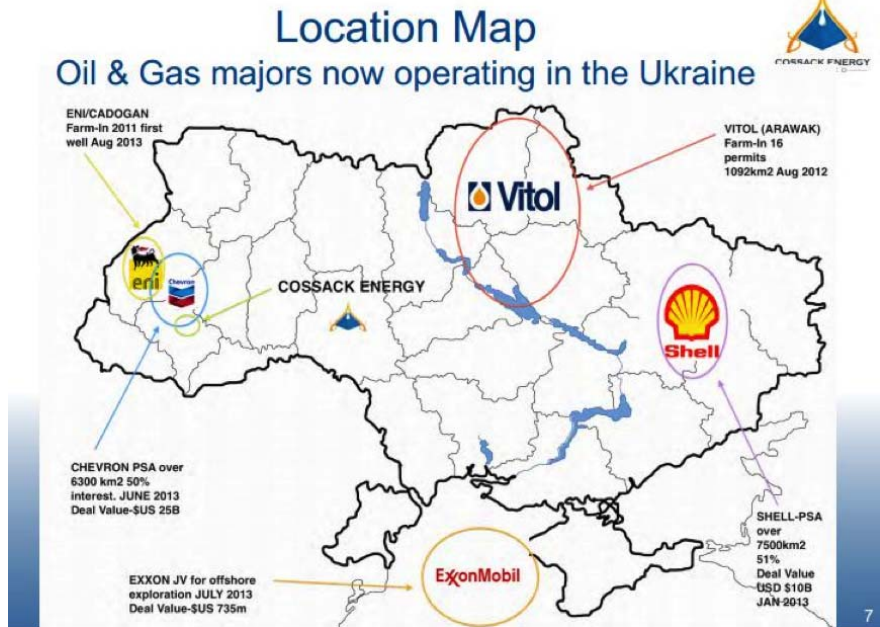
ABD NEDEN UKRAYNA’DA VE YAPTIRIMLAR İŞE YARAR MI?

ABD, Ukrayna’da olayların başında beri aktif şekilde yer almaktadır çünkü Washington, Ukrayna’nın kendi doğal gazını üretip Rusya’ya olan bağımlılığını azaltabileceğine inanmış, bu doğrultuda ABD’li enerji şirketleri Ukrayna’da gaz arama ve üretim anlaşmaları yapmış ve nihai olarak da enerji bağımsızlığına kavuşan Ukrayna’nın Batı kanadına özellikle de NATO’ya çekilebileceğine inanmıştır. Burada altı çizilen önemli bir noktada ABD’li ve Batılı şirketlerle yapılan enerji anlaşmaları daha sonra diktatörlükle suçlanan Yanukoviç döneminde imzalanmış olmasındır. Kuşkusuz ki Ukrayna’nın ABD’li enerji şirketleri ile yaptığı enerji anlaşmaları Kremlin tarafından da hiç

hoş karşılanmamıştır. Yanukoviç’de bu coğrafyada başka devlet adamlarının düştüğü duruma düşmüş, Batı ve Rusya’yı birbirine rakip olarak kullanarak Ukrayna için bağımsız bir enerji politikası oluşturmaya çalışmıştır. Fakat sonuç olarak ABD nezdinde diktatör olmuş, Rusya’ya kaçtığı günden itibaren de Putin tarafından desteklenmemiş ve Moskova’da ağırlanmamıştır. Aşağıdaki haritada (Bknz. Harita 5) ABD’li ve Batılı şirketlerin 2013 yılı içerisinde gerçekleştirilen ihalelerde çalışacakları alanlar gösterilmektedir. Kaya gazı teknolojisi ile çıkartılması planlanan gaz sadece Ukrayna ekonomisine katkı sağlamayacak aynı zamanda Avrupa içinde bir kaynak teşkil edebilecekti. Anlaşılan o ki, ABD, Yanukoviç yönetiminden kurtulup Batı yanlısı bir Ukrayna yönetimi ile çalışmayı hayal ederken, Ukrayna’nın doğusunu ve Kırım’ı kaybedeceğini planlamamıştır.

Batı kanadı tarafından 3 Mart günü Rusya’yı dışlayarak G-7 ülkeleri ve AB ülkeleri diye hitap ederek, Rusya’yı Ukrayna toprak bütünlüğünü ihlal ettiği sebebiyle kınama mesajı yayınlanmıştır. Mesaj içerisinde ayrıca Haziran’da Soçi’de planlanan G-8 zirvesinin de ertelendiği belirtilmiştir. Aynı gün Rusya borsası %10 oranında düşüş yaşanması ve rublede de düşüş olmasına rağmen henüz Rus ekonomisini derinden etkileyecek veya krize sokacak bir gelişme yaşanmamıştır. Ardından AB içerisinde de bazı Rus vatandaşları için yaptırım listesi hazırlığı başlamış olsa da AB içerisinde bir yaptırım listesi ya da planı yayınlanmamıştır.³³

Harita 5: Ukrayna’da Enerji Anlaşmaları İmzalayan Şirketler ve Sahaları

Kaynak: Cossack Energy

31 Milliyet, “Rusya, Türkiye’de Gaz Depolayacak”, 1 Mayıs 2014, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/rusya-turkiye-de-gaz-depolayacak/ekonomi/detay/1875483/default.htm>

32 Tolga Tanış, “Demokrasiziz Enerji Güvenliği”, Hürriyet, 4 Mayıs 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/26348598.asp>

33 Ben Smith ve Daniel Harari, “Ukraine, Crimea and Russia”, House of Commons, Research Paper 14/16, 17 Mart 2014, s.4.

ABD'nin henüz üçüncü aşamada olan yaptırım planları ise büyük enerji şirketlerini endişelendirmektedir. Bu nedenle de ABD ancak kişileri seyahat özgürlüklerini engelleyebilecek ve itibarlarını düşürebilecek fakat şirket operasyonlarını hedef almayan yaptırım kararları alabilmektedir. Örneğin; yaptırım listesinde Rosneft CEO'su Igor Sechin'in olması önemli bir mesaj taşımakta ve Batılı şirketleri de endişelendirmektedir. Çünkü BP'nin de Rosneft'te hissesi bulunmaktadır. Buna ilave olarak bir nevi Kırım'dan kovulan ExxonMobil'in de Rosneft ile Arktik bölgede çalışmak üzere çok büyük bir anlaşması bulunmaktadır. O nedenle ABD yaptırımını iyi dizayn edilmiş ve şirketlerin kendisini hedef almamıştır. Şunu da eklemek gerekir ki, Rosneft tek başına günde 2.5 milyon varil petrol üretmektedir. Irak'ın petrol üretiminin günde 4 milyon varile yaklaşması nedeniyle ne kadar mutlu olduğu düşünülecek olursa rakamın ne kadar büyük olduğu anlaşılabilir.³⁴ Diğer yandan finansal hareketlerde ABD'nin yapmak istediği yaptırımlarda Gazprom'un bankası Gazprombank'ı hedef almak istemişlerdir. Ama bu kez de karşılarına Shell dahil, Gazprom ile iş yapan onlarca büyük enerji şirketi çıkmıştır. Rusya'nın yıllardır kapalı bir kutu olduğu düşünülen enerji sektörünün hiçte o kadar kapalı olmadığı tam tersi küreselleştiği böylece anlaşılmıştır. Dolayısıyla ABD yaptırımlarının ne elle tutulur bir etkisinin olması ne de gelecekte arttırılması beklenmektedir.

SONUÇ

Ukrayna krizinin başından itibaren meselenin sadece demokratikleşme ya da insan hakları ile ilgili olmadığı son derece açıktır. Ukrayna meselesi çok açık bir şekilde ABD açısından en öncelikli olarak Avrupa'nın enerji güvenliğine müdahale hamlesidir. Akabinde ise bu hamlenin Rusya tarafından geri püskürtülmesidir. Dolayısıyla Ukrayna krizinde en önemli iki aktör olan ne Timoşenko sanıldığı kadar Batıcı enerji politikaları izlemiş ne de Yuşenko Rusya yanlısı enerji politikaları izlemiştir. 2009 anlaşmasını Rusya ile imzalayan ve bunun da karlı bir anlaşma olduğu propagandasını yapan Timoşenko olmuş, ABD'li ve Avrupalı şirketlerle doğalgaz arama anlaşmaları yapan Yuşenko olmuştur. İkisi de içinde buldukları

şartları iyi değerlendirememiş ve ülkenin bugünkü duruma gelmesine sebep olmuşlardır. Sonuç olarak Ukrayna'nın elinden Kırım ve Kırım kaynakları gitmiş, diğer doğu Ukrayna şehirleri ile Odesa'nın geleceği ise karışık gözükmektedir. Her ne kadar Rus topraklarına katılacak her yeni toprak parçası Rus ekonomisi için yeni bir yük teşkil etse de, Rusya konuya liberal bir bakış açısından değil temel realist bir perspektiften bakmaktadır. Karadeniz'e Rusya'nın geri dönmesi, Sivastopol Limanının kontrolünün tamamen Rusya'ya geçmesi, Güney Akım boru hattının güvenliği, Ukrayna'nın enerji bağımsızlığının önüne geçmesi, Kremlin'in hedefleri olarak belirmiştir.

Yeni Ukrayna'yı ve destekçilerini bekleyen sorunlar;

1. Kısa ve orta vade de Ukrayna, Rusya'dan ister istemez doğalgaz almaya devam etmek zorunda ve bunun içinde Rus muhataplarıyla masaya oturmak zorundadır.
2. Ukrayna'nın Rusya'ya olan mevcut borcunun 3.5 milyar dolara ulaştığı Rus yetkililer tarafından bildirilmiştir. Üstelik halen Ukrayna, Rusya'ya hiç bir ödeme yapmadığı halde Rus gazını kullanmaya devam ettiği için borcu her geçen gün giderek artmaktadır. Rusya ise 7 Mayıs faturanın ödenmesi için ultimatoma vermiştir.
3. Ukrayna'nın hiçbir zaman toparlanamamış ve açık olamamış ekonomisi şimdi çok daha büyük bir sıkıntı içerisinde ve kısa vade de ancak AB ve ABD'den yardım elde edebilirse ayakta durabilir gözükmektedir.
4. Ukrayna, Kırım'ı kaybederek aynı zamanda çok ciddi bir doğalgaz rezervini de kaybetmiştir. Eğer Ukrayna'nın doğusundaki Rus nüfusun ağırlıklı olduğu şehirler ile Karadeniz kıyısındaki toprakları da kaybedecek olursa çok daha fazla kaynaktan olacak Trans-Balkan hattını da kaybedecektir. Üstelik Karadeniz kıyısını kaybettiği anda NATO açısından da çok fazla bir cazibesi kalmayacaktır ve coğrafi olarak AB ile Rusya arasında sıkışacaktır.

34 Ambrose Evans-Pritchard, "BP and Shell Exposed as US Prepares First Warning Shot Against Russia's Oil and Gas Industry", The Telegraph, 27 Nisan 2014, <http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/energy/oilandgas/10791167/BP-and-Shell-exposed-as-US-prepares-first-warning-shot-against-Russias-oil-and-gas-industry.html>

UKRAYNA’NIN YÖNETEMEDİĞİ ENERJİ POLİTİKASI VE BUGÜNKÜ SONUÇLARI

KAYNAKÇA

- Amos, Howard ve Salem, Harriet, “Ukraine Clashes: Dozens Dead After Odessa Building Fire”, The Guardian, 2 Mayıs 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/may/02/ukraine-dead-odessa-building-fire>
- BBC News, “Ukraine ex-PM Yulia Tymeshenko Jailed Over Gas Deal”, 11 Ekim 2011, <http://www.bbc.com/news/world-europe-15250742>
- Berres, Leonid, “Novaya Evraziyskaya Valyuta Budet Nazyivatsya Altyin”, MK.ru, 9 Nisan 2014, <http://www.mk.ru/economics/article/2014/04/09/1011735-novaya-evraziyskaya-valyuta-budet-nazyivatsya-altyin.html>
- Capsey, Nathaniel ve Shapovalova, Nalia, “The Kharkiv Accords Between Ukraine and RUssia: Implications for EU-Ukraine Relations”, Wider Europe, Working Paper 6/2010, s.5.
- Embassy of US – Kiev, “US-Ukraine Unconventional Gas Reserve MOU Signed”, 15 Şubat 2011, <http://ukraine.usembassy.gov/gas-resource.html>
- Energy.gov – Office of Nuclear Energy, “Ukraine Loads US Nuclear Fuel into Power Plant as Part of DOE-Ukraine Nuclear Fuel Qualification Program”, 9 Nisan 2010, <http://energy.gov/ne/articles/ukraine-loads-us-nuclear-fuel-power-plant-part-doe-ukraine-nuclear>
- Evans-Pritchard, Ambrose, “BP and Shell Exposed as US Prepares First Warning Shot Against Russia’s Oil and Gas Industry”, The Telegraph, 27 Nisan 2014, <http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/energy/oilandgas/10791167/BP-and-Shell-exposed-as-US-prepares-first-warning-shot-against-Russias-oil-and-gas-industry.html>
- Fraser, Derek, “What Was Really in Tymoshenko’s 2009 Gas Agreement With Russia”, Kyiv Post, 12 Ekim 2011, <https://www.kyivpost.com/opinion/op-ed/what-was-really-in-tymoshenkos-2009-gas-agreement—114603.html>
- Gazprom, “South Stream Returning to Austria”, 29 Nisan 2014, <http://www.gazprom.com/press/news/2014/april/article189979/?from=mail>
- Global Times, “Moldova Condemns Transnistria’s Attempt to Join Russia”, 17 Nisan 2014, <http://www.globaltimes.cn/content/855156.shtml>
- IER – Institute For Energy Research, “Ukraine: An Important Transit Country For Natural Gas and Petroleum”, 24 Mart 2014, <http://www.instituteforenergyresearch.org/2014/03/24/ukraine-an-important-transit-country-for-natural-gas-and-petroleum/>
- Itar-Tass, “Gazprom May Use Its Right to Switch Ukraine Over to Repayment For May Deliveries of Gas”, 16 Nisan 2014, <http://en.itar-tass.com/economy/728151>
- Itar-Tass, “Putin Urges Government to Finalize Eurasian Economic Union Treaty”, 30 Nisan 2014, <http://en.itar-tass.com/economy/730078>
- Itar-Tass, “Ukraine’s Overall Debt For Russian Gas Grows to \$3.492 Billion”, 30 Nisan 2014, <http://en.itar-tass.com/economy/730082>
- LeVir, Steve, “Why Critics Are Piling on Ukraine’s Former PM Yulia Tymoshenko”, Quartz, 27 Şubat 2014, <http://qz.com/181662/why-critics-are-piling-on-ukraines-former-prime-minister-yulia-tymoshenko/#/h/50350,1/>
- Levitov, Maria ve Shirayvskaya, Anna, “Putin Calls for Unification of Gas Exporter Gazprom, Ukraine’s Naftogaz”, Bloomberg, 30 Nisan 2010, <http://www.bloomberg.com/news/2010-04-30/putin-calls-for-unification-of-gas-exporter-gazprom-ukraine-s-naftogaz.html>
- Milliyet, “Rusya, Türkiye’de Gaz Depolayacak”, 1 Mayıs 2014, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/rusya-turkiye-de-gaz-depolayacak/ekonomi/detay/1875483/default.htm>
- Naftogaz – Natural Gas Transportation, <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweben.nsf/0/3375A8575C8884D0C22571010035B9D2?OpenDocument&Expand=2&>

21. YÜZYIL TÜRKİYE ENSTİTÜSÜ

- Register, Chip, “How The EU and US Can Use Natural Gas to Keep Russia In Check”, Forbes, 7 Nisan 2014, <http://www.forbes.com/sites/energysource/2014/04/07/how-the-eu-and-u-s-can-strangle-russia-inc/>
- Rettman, Andrew, “Putin Threatens to Cut Gas to Ukraine, EU Countries”, EU Observer, 10 Nisan 2014, <http://euobserver.com/economic/123820>
- Reuters, “Russia Raises Gas Prices For Ukraine by %80”, 3 Nisan 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/04/03/ukraine-crisis-gas-idUSL5N0MV2WL20140403>
- RIANOVOSTI, “Ukraine Must Pay for 33 bcm of Gas Regardless of Delivery –Gazprom”, 31 Ağustos 2011, <http://en.ria.ru/business/20110831/166330799.html>
- RIANOVOSTI, “Ukrainian Cabinet Adopts Energy Strategy Until 2030”, 15 Mart 2006, <http://en.ria.ru/world/20060315/44369414.html>
- Riley, Alan, “Kyiv: Strengthening Energy Security and Paving a Route Westward?”, Center for European Policy Analysis, Issue Brief, No.131, 28 August 2013, s.3.
- Rusya'nın Sesi, “Gazprom ve Türkiye Mavi Akım'da Anlaştı”, 23 Nisan 2014, http://turkish.ruvr.ru/2014_04_23/Gazprom-Turkiye-Mavi-Akim/
- Smith, Ben ve Harari, Daniel, “Ukraine, Crimea and Russia”, House of Commons, Research Paper 14/16, 17 Mart 2014, s.4.
- Socor, Vladimir, “Bait and Switch: Russia Multiplies Gas Route Offers to Europe”, The Jamestown Foundation, 10(75), 23 Nisan 2013, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=40762&no_cache=1#.U2Q4_F65Gwc
- Szeptycki, Andrzej, “The Putin-Tymeshenko Gas Agreement and Political Developments in UK”, The Polish Institute of International Affairs, Bulletin, No.6(6), 23 Ocak 2009, s.12.
- Tanış, Tolga, “Demokrasiziz Enerji Güvenliği”, Hürriyet, 4 Mayıs 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/26348598.asp>
- The Moscow Times, “Ukraine Says It'll Sue Over Gas Prices”, 5 Eylül 2011, <http://www.themoscowtimes.com/business/article/ukraine-says-itll-sue-over-gas-prices/443161.html>
- Ukrayna Enerji ve Kömür Sanayisi Bakanlığı, “Natural Gas and Ukraine's Energy Future”, Şubat 2012.
- Umbach, Frank, “Ukraine's Energy Security Challenges: Implications For the EU”, Taras Kuzla ve Daniel Hamilton (ed.), “Open Ukraine: Changing Course Towards a European Future”, John Hopkins University 2011, s.99.
- VOA, “Russia Promises Ukraine Cheaper Gas, \$15 Billion Loan”, 17 Aralık 2013, <http://www.voanews.com/content/russia-promises-ukraine-cheaper-gas-15-billion-loan/1811836.html>
- Vogel, Tob, “Yanukovich in Brussels on First Foreign Trip”, European Voice, 1 Mart 2010, <http://www.europeanvoice.com/article/2010/03/yanukovich-in-brussels-on-first-foreign-trip/67282.aspx>
- Vysotskaya Guedes Vieira, Alena, “Ukraine's Revolution: A Challenge to Russia's Eurasian Integration Project”, IPRIS Viewpoints, March 2014, s.3.